

ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΗΣ ΔΙΚΑΙΟΤΑΞΙΑ: ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΕΠΗΡΕΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΥΠΟΤΑΓΗΣ

Ιωάννα Τσίγκανου - διδάκτωρ Κοινωνιολογίας, Ερευνήτρια ΕΚΚΕ

Η εισήγηση στοχεύει στην κατάθεση των βασικών προβληματισμών που ανακύπτουν από το εγχείρημα της *κατανόησης* του δικαίου ενός κράτους με τρόπο που να συμπεριλαμβάνει εκτός από τους νόμους του κράτους και άλλα κανονιστικά συστήματα που συνυπάρχουν στην κρατική επικράτεια και προσδιορίζουν τη δημιουργία των κανόνων δικαίου και το περιεχόμενο του νομοπαρασκευαστικού έργου. Κεντρικό άξονα των προβληματισμών που διατυπώνονται αποτελεί το ζήτημα της *διεθνοποίησης* του εσωτερικού δικαίου και των επιπτώσεών της στις εσωτερικές νομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές δομές στη βάση των σύγχρονων θεωρητικών παραδοχών της *νεορεαλιστικής προσέγγισης* στις διεθνείς σχέσεις αφ' ενός και του *πολιτισμικού ιμπεριαλισμού* αφ' ετέρου. Το μέγεθος και οι επιπτώσεις του επηρεασμού ή της *υποταγής* του εσωτερικού δικαίου ενός κράτους σε υπερεθνικά ή διεθνή νομικά συστήματα κανόνων και αξιών συνεξετάζονται. Τέλος, υποστηρίζεται η άποψη πως η εμπειρία της *εσωτερικοποίησης* της διεθνούς δικαιοταξίας στη χώρα μας ενισχύει τους ισχυρισμούς για *δικαιακή αυτονομία* και *απομόνωση* από τις κοινωνικές αλλαγές που συντελούνται, η οποία σε συγκεκριμένες περιπτώσεις μπορεί να οδηγήσει σε *κρίση νομικής νομιμότητας* σε συνδυασμό ή όχι με μια *έκρηξη νομικής πολυνομίας*.

Η θεωρητική αναζήτηση του «μεθοδολογικά ορθού»

Το μεγαλύτερο τμήμα των κοινωνιολογικών και νομικών μελετών για το δίκαιο γενικότερα (και το ποινικό δίκαιο ειδικότερα) επικεντρώνεται στην ανάλυση του *εσωτερικού δικαίου* του κράτους το οποίο συχνά ορίζεται είτε ως *εθνικό* είτε ως *κρατικό* δίκαιο. Η επάλληλη όμως χρήση των όρων *εθνικό δίκαιο* και *κρατικό δίκαιο* χωρίς την ταυτόχρονη νοηματοδότησή τους μέσα σ' ένα γενικότερο πλαίσιο αναφοράς γεννά ένα σημαντικό σύνολο αρχικών προβληματισμών. Τη στιγμή που η *νεωτερικότητα* είχε ευκρινώς οικοδομήσει τη διάκριση ανάμεσα στο *έθνος* και το *κράτος*¹, η δραματική επιστροφή της έμφασης στον *πολιτισμικό παράγοντα* και την *υποκειμενι-*

1. Βλ. ενδεικτικά τα πρακτικά του επιστημονικού συμποσίου της Εταιρίας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας με τίτλο «Έθνος - Κράτος - Εθνικισμός», Σχολή Μωραΐτη, 1994.

κή και διυποκειμενική ταυτότητα σε ανθρωπιστικές, νεοϊδεαλιστικές, αντανάκλαστικές, μεταθετικιστικές, μεταμοντέρνες, μετανεωτερικές, μεταδομιστικές, αποδομιστικές και κατασκευαστικές θεωρήσεις αναδιατυπώνει την προβληματικότητα της επάλληλης, ή με ταυτοποιητικό τρόπο, χρήσης των όρων *εθνικό* και *κρατικό* δίκαιο όταν το υπό διαπραγμάτευση θέμα αφορά το *δίκαιο του εθνικού κράτους* και όχι το *εθνικό κρατικό δίκαιο*. Η διάκριση καθίσταται επιτακτική στις περιπτώσεις που επιχειρείται μια συγκριτική προσέγγιση κρατικού και *υπερ-κρατικού/διεθνούς* δικαίου ή προτάσσεται μια σε βάθος ανάλυση του *εθνικού* χαρακτήρα του δικαίου του κράτους. Η διάκριση καθίσταται πλέον αναγκαία εξαιτίας της *ορμητικότητας*, *πολυμορφίας* και *ευρύτατης διασποράς* της *αλλαγής των αλλαγών*² που συντελείται στη σύγχρονη παγκόσμια κοινωνία που *οικουμενικά* μεταβάλλεται. Η διάκριση είναι σημαντική για την ανάγνωση της ανα-διατυπωμένης πλέον σχέσης «*εθνικού*» *πολιτισμού* και *κρατικού δικαίου* ως σχέσης *ενδοκρατικού* *πολυπολιτισμικού* *πολιτισμού* και *διεθνούς/υπερκρατικού δικαίου* στο πλαίσιο της εναρμόνισης των κρατικών δικαίων για την επίτευξη, ενδεικτικά, της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ή για τον παγκόσμιο έλεγχο του οργανωμένου εγκλήματος.

Σε μια εποχή που η *ροή των μεταρρυθμίσεων* θεωρείται πως αποτελεί το *μοναδικό σταθερό σημείο αναφοράς* και η ιστορία θεάται ως *υποπροϊόν του εαυτού της*³, η αναζήτηση του *μεθοδολογικά ορθού* τρόπου κατανόησης της συνέπειας της εσωτερικής δικαιοταξίας τόσο απέναντι *στον εαυτό της*, την εσωτερική δηλαδή κοινωνική πραγματικότητα στην οποία απευθύνεται και από την οποία *εξ ορισμού* προέρχεται, όσο και απέναντι στη διεθνή έννομη τάξη καταδεικνύει τα ακόλουθα:

Η διερεύνηση της εσωτερικής δικαιοταξίας σπάνια συμπεριλαμβάνει τη συνεξέταση των νόμων του κράτους με άλλα κανονιστικά συστήματα που συνυπάρχουν εντός του κράτους και προσδιορίζουν τη δημιουργία των *εσωτερικών* κανόνων δικαίου και το περιεχόμενο του νομοπαρασκευαστικού έργου. Το μέγεθος και οι επιπτώσεις του επηρεασμού ή της *υποταγής* του εσωτερικού δικαίου σε υπερεθνικά ή διεθνή νομικά συστήματα κανόνων και αξιών δεν έχουν επαρκώς αναλυθεί και η *κατανόηση* του εσωτερικού δικαίου ως κανονιστικού συστήματος που υπαγορεύεται από διακρατικές μάλλον παρά ενδοκρατικές «*δυνάμεις*» ή «*συγκρούσεις συμφερόντων*» θεωρητικά πάσχει.

Το *εσωτερικό* δίκαιο, δηλαδή το δίκαιο του κράτους που δημιουργείται, ερμηνεύεται και εφαρμόζεται από ενδοκρατικά όργανα και υπηρεσίες αναμφίβολα αποτελεί, ακόμη, την πιο κεντρική και περισσότερο αναπτυγμένη μορφή δικαίου των σύγχρονων κοινωνιών. Όπως έχει υποστηριχθεί, ως μορφή διακανονισμού και οργάνωσης της κοινωνικής ζωής διαθέτει το ιδιαίτερο κοινωνιολογικό ενδιαφέρον που

2. Κατά την έκφραση του Eyskens, M. (1996), «Culture and Progress», 1st World Conference, με τίτλο «Law in Motion», General Reports and Conference Papers, Part I, σσ. 23-28, Kluwer Law International, Brussels.

3. Βλ. Eyskens, M., σελ. 24.

δικαιολογεί τη λεπτομερή θεωρητική και εμπειρική εξέτασή του με αποσπασματικό και απομονωμένο τρόπο από συγκριτικές συνεξετάσεις άλλων (διαφορετικών και από κάθε άποψη *έτερων*) νομικών συστημάτων ή *καθεστώτων*⁴. Σε αυτήν, άλλωστε, την *υπεροχή* της περιοριστικής ανάλυσης του δικαίου εντός του κράτους στηρίχθηκε επί σειρά ετών η έμφαση του στοιχείου της *πρόγνωσης ή πρόβλεψης στο δίκαιο* στο δίκαιο του κράτους μάλλον παρά στην *εσωτερικοποίηση* υπερκρατικών νομικών διακανονισμών.

Στη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή που ζούμε, όμως, οι κοινωνιολογικές και νομικές αναλύσεις που εμμένουν στην αποκλειστική εννοιολόγηση του δικαίου ως ενδοκρατικού *προϊόντος* παραγράφουν τα μεθοδολογικά προαπαιτούμενα της *κατανόησης* των ενδοκρατικών νομικών αλλαγών και μεταρρυθμίσεων είτε υπό το πρίσμα της *εσωτερικοποίησης* της διεθνούς δικαιοταξίας, είτε υπό το πρίσμα της διεθνοποίησης των νομικών *καθεστώτων* που υπαινίσσεται τη διεθνοποίηση, την *υπερθητικοποίηση* ή και την *παγκοσμιοποίηση* των κοινωνικοοικονομικών και πολιτικών προσδιοριστικών παραγόντων πάνω και πέρα από εθνικά σύνορα, κρατικές αρμοδιότητες και δικαιοδοσίες. Η κοινωνικοϊστορική και πολιτική συγκυρία υπαγορεύει την αναζήτηση *αιτιολογικά αποτελεσματικών* μεταβλητών για την κατανόηση της προέλευσης, της εξέλιξης και των επιπτώσεων ενός ενδοκρατικού δικαίου που δεν προσδιορίζεται από εσωτερικές ενδοταξικές συγκρούσεις συμφερόντων ή πολυπολιτισμικές διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό μιας κοινωνίας αλλά, κυρίως, από διακρατικούς εξουσιαστικούς μηχανισμούς, αντινομίες και διαδράσεις ανάμεσα σε διεθνή και κρατικά δίκαια⁵.

Κοινό τόπο των θεωρήσεων για το κρατικό δίκαιο αποτελεί ο ισχυρισμός ότι αλλαγές στην κοινωνική μορφολογία των φαινομένων προκαλούν ενδοκρατικές νομοθετικές επεμβάσεις και οι κρατικές νομοθετικές μεταρρυθμίσεις προκαλούν αντιδράσεις στην κοινωνική σκηνή. Ο μηχανισμός συσχέτισης των δύο αυτών πόλων είναι μηχανισμός σύγκρουσης ή αμοιβαίας αλληλόδρασης ανάμεσα σε παράγοντες που κατά περίπτωση συμπεριλαμβάνουν την κοινωνική τάξη, την ηλικία, το φύλο, τις πολιτικές πεποιθήσεις, την πολιτισμική ιδιαιτερότητα, την εθνικότητα ή τις ίδιες τις δομές εξουσίας που διαχωρίζουν εξουσιαστές και εξουσιαζόμενους⁶.

Ερμηνευτικοί συντελεστές, όμως, οι οποίοι έχουν μεγάλη αναλυτική αξία για τη μελέτη του δικαίου ως μηχανισμού διακανονισμών των ενδοκρατικών συγκρούσεων συμφερόντων κρίνονται ως *αιτιωδώς* ικανοποιητικοί για την κατανόηση κρατικών στρατηγικών που αποτελούν προϊόντα διακρατικών αντιπαραθέσεων ή διεθνών σχέσεων. Εξακολουθούν να αναδεικνύουν τους προσδιοριστικούς παράγοντες της άσκησης εξουσίας και τους τρόπους με τους οποίους το δίκαιο εκφράζει και τυπο-

4. Cotterrell, R., (1984), *The Sociology of Law*, Butterworths, London.

5. Βλ. ανάλογους προβληματισμούς στο Stein, S., (1985), *International Diplomacy, State Administrators and Narcotics Control*, Gower, London.

6. Hall et al. (1978), *Change Choice and Conflict in Social Policy*, London, Heineman.

ποιεί ενδοταξικές και πολιτισμικές εξουσιαστικές σχέσεις σε μια δεδομένη κοινωνία στις περιπτώσεις που η εσωτερική δικαιοταξία αποτελεί υποπροϊόν οργανισμικών μεταβλητών, όπως, συμφέροντα, δομικά χαρακτηριστικά, εξουσιαστικές δυνατότητες κυβερνητικών σχημάτων και αλληλεξαρτήσεις εθνικών και υπερεθνικών γραφειοκρατικών οργάνων και νομοθετικών επιτροπών; Ο υπερτονισμός εσωτερικών, «εθνικών», πολιτισμικών παραγόντων ή του μεταρρυθμιστικού ρόλου δυναμικών φυσιολογικών ή χαρισματικών προσωπικοτήτων προσφέρεται αναλυτικά για την ερμηνεία της προέλευσης και του περιεχομένου κρατικών δικαίων που εμφανίζονται ως αποτέλεσμα διακρατικών διακανονισμών ή συγκρούσεων ή εμπεριέχουν στοιχεία επηρεασμού και υποταγής της εσωτερικής στη διεθνή δικαιοταξία⁷;

Οι απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα αίρουν τη θεωρητική σκίαση που έχει επέλθει και επηρεάζει την ανάγνωση της σύγχρονης πραγματικότητας με μεθοδολογική συνέπεια. Στην αναδιατυπωμένη ήδη πραγματικότητα σε οικονομικό, κοινωνικοπολιτικό και θεσμικό επίπεδο με την παγκοσμιοποίηση των καπιταλιστικών οικονομικών σχέσεων, τη σθεναρή επιβίωση υπερ-κρατικών / διεθνών οργανισμών, υπό την αιγίδα των οποίων συγκροτούνται, λειτουργούν και αποφασίζουν διεθνή δικαιοδοτικά όργανα, τη σταδιακή δημιουργία μιας διεθνούς έννομης τάξης, την επιχειρούμενη ομογενοποίηση των ενδοκρατικών δικαίων χάριν, ενδεικτικά, της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, η κοινωνιολογική μας φαντασία δεν μπορεί να περιορίζεται στην περιγραφή της σύγκρουσης των πολιτισμών⁸ ενόψει του ανασχηματισμού της παγκόσμιας τάξης ή την προσπάθεια διάκρισης των θεωρητικών υποδειγμάτων από το λόγο περί θεωρητικών υποδειγμάτων.

Το γενικότερο θεωρητικό πρόβλημα που υπογραμμίζει τις αναλύσεις του κρατικού δικαίου αφορά τους όρους και τα μέσα δημιουργίας των νόμων του κράτους σε απάντηση ή προς αποφυγή συγκεκριμένων ανεπιθύμητων τοπικών (περιχαρακωμένων γεωγραφικά εντός της επικράτειας του έθνους - κράτους) κοινωνικών καταστάσεων ή πολιτισμικών / υποπολιτισμικών πρακτικών. Στη συνέχεια, ερμηνείες της αντανakλαστικού τύπου θέασης του ενδοκρατικού δικαίου εμμένουν στις αμοιβαίες διαδράσεις ανάμεσα στη φύση του νομικού ελέγχου των ενδοκρατικών κοινωνικών πρακτικών και τα επιμέρους χαρακτηριστικά των εσωτερικών κοινωνικών καταστάσεων προς τις οποίες ο νομικός έλεγχος απευθύνεται ή καλείται να ρυθμίσει. Είναι προφανές ότι μια τέτοια ερμηνευτική αντιμετώπιση του ενδοκρατικού δικαίου αφ'

7. Βλ. Stein, S., 1985, *ό. π.* (σημ. 5).

8. Κατά την έκφραση του Σ. Χάντινγκτον (1998), *Η σύγκρουση των πολιτισμών και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης*, TERSO BOOKS, Αθήνα. Στο παρόν κείμενο νοείται η σύγκρουση πολιτισμικών κωδίκων που στηρίζονται στη διαφορετική 'κουλτούρα' με την έννοια που την ορίσαμε παραπάνω. Για την παραγραφή της σημαντικής διαφοροποιητικής νοηματοδότησης των όρων 'πολιτισμός' και 'κουλτούρα' στον Χάντινγκτον, βλ. Δ. Χαλαλάμπης (1998), *Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, σελ. 263 επ.

ενός υπαινίσσεται την *a priori* διασύνδεση εσωτερικών πολιτισμικών αξιών και πρακτικών και ενδοκρατικού δικαίου, και αφ' ετέρου επιβεβαιώνει θεωρητικά την οργανική - εργαλειακή νοηματοδότηση του δικαίου (η οποία, παρά τη σφοδρή κριτική που δέχτηκε, στην πραγματικότητα αποτελεί κυρίαρχη νομική ιδεολογία⁹ γνωστή ως «*legal instrumentalism*») που διατρέχεται από τη μηχανιστική αντίληψη της χρήσης του δικαίου ως μέσου για την εξυπηρέτηση σκοπιμοτήτων¹⁰.

Η διερεύνηση της σχέσης ενδοκρατικού δικαίου και πολιτισμού (με την έννοια της κουλτούρας)¹¹ σωστά εμμένει στους τρόπους που το δίκαιο ρητά και με σαφήνεια καταδιώκει ή καταπνίγει μερικές πολιτισμικές αξίες και προστατεύει ή ενδυναμώνει άλλες και στους μηχανισμούς με τους οποίους καθορίζει τα είδη των κοινωνικά αποδεκτών πολιτισμικών πρακτικών, τη διάχυση και την οικουμενική αποδοχή τους¹² στο εσωτερικό μιας κοινωνίας. Παραλείπει, όμως, να εξετάσει ταυτόχρονα τη προέλευση και να προσδιορίσει την ταυτότητα εκείνων των πολιτισμικών αξιών και πρακτικών που το δίκαιο προωθεί ή καταπνίγει. Επί πλέον, αποσυνδέει την ανά-

9. Βλ. για παράδειγμα, Abel, R.L., (1973), «Law Books and Books about Law», *Stanford Law Review*, 26, σσ. 175-228. Summers, R. S. (1983), *Instrumentalism and American Legal Theory*, Ithaca, Cornell University Press. Griffith, J. (1979), «Is Law Important?», *New York University Law Review*, 54, σσ. 339-374.

10. Tomasic, R., (1985), *The Sociology of Law*, Sage, London, σελ. 101.

11. Στο παρόν κείμενο οι όροι κουλτούρα και πολιτισμός αντιδιαστέλλονται με σαφήνεια. Ο όρος πολιτισμικός αναφέρεται στην έννοια της κουλτούρας όπως έχει αποκωδικοποιηθεί από τον John Tomlinson (1994), *Cultural Imperialism*, Pinter, London, σσ. 4-7, και τη συναφή νοηματοδότησή της από τον Edward W. Said (1996), *Κουλτούρα και Ιμπεριαλισμός*, Νεφέλη, Αθήνα, σελ. 10, όπου ορίζεται ότι «εκφράζει όλες εκείνες τις πρακτικές, όπως τις τέχνες της περιγραφής, της επικοινωνίας και της απεικόνισης οι οποίες έχουν σχετική αυτονομία από τις σφαίρες της οικονομίας της κοινωνιολογίας και της πολιτικής και οι οποίες συχνά ενυπάρχουν σε αισθητικές φόρμες που ένας από τους βασικούς τους στόχους είναι η απόλαυση. Βέβαια, εδώ συμπεριλαμβάνονται τόσο οι λαϊκές παραδόσεις... όσο και οι ειδικές γνώσεις που παρέχουν η εθνογραφία, η ιστοριογραφία, η φιλολογία, η κοινωνιολογία και η ιστορία της λογοτεχνίας», ή, όπως το θέτει ο Tomlinson, σελ. 7, «ο όρος της κουλτούρας, μας παρέχει μια οργανωτική έννοια για περιγραφή του 'τρόπου ζωής' ενός συνόλου, μιας συλλογικότητας», και όπου ο 'ιδιαιτερός', δηλαδή διαφορετικός, 'τρόπος ζωής' αφ' ενός διαφοροποιεί την έννοια της 'κουλτούρας' (στον πληθυντικό, δηλαδή, των πολλών διαφορετικών πολιτισμικών τρόπων ζωής) από την έννοια του 'πολιτισμού' και αφ' ετέρου υποδηλώνει τη νοηματοδότηση της 'κουλτούρας' ως το πλαίσιο αναφοράς με βάση το οποίο οι άνθρωποι αποδίδουν σημασίες στις πρακτικές, τις εμπειρίες τους, τη ζωή τους. Μια τέτοιου είδους εννοιολόγηση της 'κουλτούρας' οδηγεί στη σχετική αυτονόμηση των πολιτισμικών πρακτικών (του τρόπου, δηλαδή, που οι άνθρωποι ζουν τη ζωή τους) από τις πρακτικές ικανοποίησης υλικών αναγκών (οικονομικές πρακτικές) και από τους τρόπους κατανομής της εξουσίας ανάμεσα η εντός των κοινωνικών συλλογικοτήτων (πολιτικές πρακτικές). Αυτή η διάκριση υποδεικνύει μια διαφοροποιημένη και ευδιάκριτη μορφή κυριαρχίας από την οικονομική και πολιτική σφαίρα, που ελέγχει τον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνικές συλλογικότητες αποτιμούν τον τρόπο ζωής τους.

12. Βλ. Arthurs, H. W. (1996), «Cultures and Legal Systems», 1st World Conference, με τίτλο «Law in Motion», General Reports and Conference Papers, Part I, σσ. 29-35, Kluwer Law International, Brussels.

λυση από τη συνεξέταση των ενδοκρατικών δικαιοκρατικών μεταρρυθμίσεων σε συνθήκες υπερκρατικών σχηματισμών και μετα-σχηματισμών ή τους όρους και τις επιπτώσεις του εναρμονισμού των «εθνικών» δικαίων με το διεθνές δίκαιο¹³ που επαναφέρει στη συζήτηση το κεντρικό ζήτημα της σχέσης δικαίου και κοινωνικής αλλαγής. Η παράλειψη είναι ουσιώδης, διότι η διεθνοποίηση του ενδοκρατικού δικαίου ή η εσωτερικοποίηση της διεθνούς έννομης τάξης μπορεί να οδηγήσει στην αυτονομία του δικαίου από τις συγκεκριμένες κοινωνικές και πολιτισμικές πρακτικές τις οποίες παρακολουθεί και ρυθμίζει. Στη συνέχεια η απομόνωση ή, διαφορετικά, η αλλοτρίωση του ενδοκρατικού δικαίου μπορεί σε συγκεκριμένες περιπτώσεις να οδηγήσει σε κρίση νομικής νομιμότητας ή σε έκρηξη νομικής πολυνομίας¹⁴.

Από την άλλη πλευρά, η προσήλωση σε μικρο-επίπεδα ανάλυσης και η αποφυγή αναγωγής σε γενικευμένα μακρο-επίπεδα ή και ολιστικά ερμηνευτικά σχήματα, παρά την πλούσια παραγωγή διχοτομικού τύπου επιχειρηματολογιών ανάμεσα σε συναινετικά (consensus) και συγκρουσιακά (conflict) μοντέλα ανάλυσης του ενδοκρατικού δικαίου ή τις δόκιμες ερμηνείες του δομολειτουργικού πλουραλισμού και των μαρξιστικών θέσεων για το ενδοκρατικό δίκαιο της άρχουσας τάξης¹⁵, έχει οδηγήσει σταδιακά σε θεωρητικό αδιέξοδο. Ως αποτέλεσμα, η θεωρούμενη ως άλυτη¹⁶ ή ατέρμων¹⁷ φύση της διχογνωμίας έχει οδηγήσει στην παραδοχή ότι η καθεμιά από τις παραπάνω προσεγγίσεις κρίνεται θεωρητικά δόκιμη σε ορισμένες περιπτώσεις και αδόκιμη σε άλλες, δηλαδή, τμήμα μόνο των δικαιοδοτικών μηχανισμών και δικαιοκρατικών διακανονισμών θεωρείται πως ερμηνεύεται «ορθά» στη βάση του συναινετικού ή του συγκρουσιακού προτύπου ή, διαφορετικά, μιά σωστή ανάλυση του δικαίου πρέπει να λαμβάνει υπόψη της το γεγονός ότι στοιχεία και των δύο προσεγ-

13. Βλ. σχετικούς προβληματισμούς στα: Americo Pla Rodriguez, (1996), *Law and Culture*, σσ. 75-81, και Albin Eser (1996), «The importance of Comparative Legal Research for the Development of Criminal Sciences», σσ. 393-418, στο 1st World Conference, με τίτλο «Law in Motion», General Reports and Conference Papers, Part I, Kluwer Law International, Brussels.

14. Βλ. για παράδειγμα, Barton, J.H. (1975), «Behind the Legal Explosion», *Stanford Law Review*, 27, σσ. 567-584. Habermas, J. (1976), *Legitimation Crisis*, Heinemann, London. Urger, R. M. (1976), *Law in Modern Society: Toward a Criticism of Social Theory*, New York, Free Press.

15. Βλ. για παράδειγμα, Friedman, L. (1977), *Law and Society: An Introduction*, Englewood Cliffs, N. J., Prentice-Hall. Quinney, R. (1974), *Critique of Legal Order: Crime Control in Capital Society*, Little Brown, Boston. Hunt, A. (1976), «Perspectives in the Sociology of Law», in Carlen P., ed., *The Sociology of Law*, University of Keele Press, England. Sumner, C. (1979), *Reading Ideologies*, Academic Press, London.

16. Abel, R. L. (1980), «Taking Stock», *Law and Society Review*, no 14/3, σσ. 429-43. Abel, R. L. (1980), «Redirecting Social Studies of Law», *Law and Society Review*, no 14/3, σσ. 805-29.

17. Όπως υποστηρίζει ο Hopkins, A. (1978), (*Crime, Law and Business*, Australian Institute of Criminology, Canberra), η «conflict-consensus» διχογνωμία είναι ατέρμων («terminological») λόγω της εννοιολογικής διάστασης των ορισμών για το δίκαιο που κάθε προσέγγιση υιοθετεί: τα συναινετικά μοντέλα ορίζουν το δίκαιο «εν στενή έννοια» ενώ τα συγκρουσιακά βασίζονται σε μια κατά πολύ ευρύτερη εννοιολόγηση.

γίσεων είναι δυνατόν να αναδειχθούν και να συνυπάρχουν. Το ίδιο ισχύει και για τη διάκριση ανάμεσα στην εργαλειακή («instrumental») και τη συμβολική («symbolic») ισχύ του δικαίου, η οποία συσκοτίζει το γεγονός ότι στις περισσότερες περιπτώσεις του δικαίου και οι δύο ιδιότητες συνυπάρχουν ή αλληλεπιδρούν δυναμικά και άλλοτε συμπίπτουν ή αφίστανται¹⁸. Από την άλλη πλευρά, σχετικά με την έμφαση στην επίδραση των ηθικών σταυροφοριών και ηθικής πανικών σε δικαιοακές μεταρρυθμίσεις έχει εμπειρικά αποδειχθεί ότι η πίεση για επιβολή νομικών διακανονισμών εμφανίζεται περισσότερο ενισχυμένη στις περιπτώσεις όπου η κοινωνική συναίνεση διασφαλίζεται λιγότερο¹⁹.

Οι χαοτικές διχονομίες επιλύονται, όμως, με τη διασφάλιση της θεωρητικής συνέπειας. Μια μεθοδολογικά συνεπής ανάγνωση της προέλευσης, του περιεχομένου και των επιπτώσεων των ενδοκρατικών δικαιοακών αλλαγών και μεταρρυθμίσεων προϋποθέτει την απόσταση από τη νομοθετική αποσπασματικότητα και περιπτωσιολογία, τον προσδιορισμό των κρίσιμων ιστορικών γεγονότων και του τρόπου αντανάκλασης των σημαντικών στροφών της ιστορίας στο δίκαιο, καθώς και την ανάλυση του τρόπου με τον οποίο συγκρούσεις και διλήμματα που αναδύονται από τις αντιφάσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής επιλύονται με νομοθετική παρέμβαση²⁰. Από την άλλη πλευρά, μετα-μαρξιστικά υποδείγματα έχουν αναδείξει τους τρόπους διασφάλισης της θεωρητικής συνέπειας για τις περιπτώσεις που η μαρξική αναγωγή στους τρόπους και τα μέσα παραγωγής²¹ προβληματίζει την ανάλυση, με λεπτομερείς επεξεργασίες προσφυγής στην αναλυτική έννοια του τρόπου και των μέσων κυριαρχίας²², η οποία μπορεί να αποτελέσει χρήσιμο χρηστικό εννοιολογικό εργαλείο για την «κατ' αναλογίαν» επέκταση της ανάλυσης τόσο στην πολιτική όσο και την πολιτισμική σφαίρα²³.

18. Edelman, M. (1977), *The Symbolic Uses of Politics*, University of Illinois Press (first published in 1964). Edelman, M. (1971), *Politics as Symbolic Action: Mass Arousal and Quiescence*, New York, Academic Press. Carson, W. G. (1974), «Symbolic and Instrumental Dimensions of Early Factory Legislation: A case Study in the Social Origins of Criminal Law», σελ.136, στο Hood, R., ed., *Crime, Criminology and Public Policy*, Heinemann, London, σσ. 107-138.

19. Cohen, S. (1980), *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*, Oxford. Gustfield, J.R. (1963), *Symbolic Crusade: Status Politics and the American Temperance Movement*, University of Illinois Press.

20. Bλ. Chambliss, W. J. (1979), «On Lawmaking», *British Journal of Law and Society*, no 6/2, σσ. 149-171. Για περισσότερο επεξεργασμένες εκδοχές αυτής της θέσης βλ. Chambliss W. J. & Zatz M. S., ed., (1993), *Making Law*, Indiana University Press.

21. Η οποία συχνά αποκαλείται «the economic reductionism of Marxist analysis».

22. Βλ. Mouzelis, N. (1990), *Post-Marxist Alternatives*, Macmillan, London.

23. Όπως με λεπτομέρεια καταδεικνύει ο Ν. Μουζέλης (ό.π., σημ. 25, σσ. 12, 73 επ.), στην περίπτωση που δομικές αναλύσεις δεν περιορίζονται αποκλειστικά στη σφαίρα της οικονομίας ή του τρόπου και των μέσων παραγωγής, θεωρητικά βάσιμες είναι και οι προτάσεις που επεκτείνουν την ανάλυση στην πολιτική σφαίρα και εστιάζουν στις δομικές εντάξεις του τρόπου και των μέσων

Τα δεδομένα

Όπως ήδη προαναφέρθηκε, ο εμπειρικός έλεγχος πολλών από τις αποσπασματικές προσεγγίσεις για το δίκαιο προκαλεί την αναλυτική τους παντοδυναμία, όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, στην περίπτωση των ισχυρισμών που διατείνονται την ύπαρξη αιτιώδους συνάφειας ανάμεσα στη φύση του κρατικού - νομικού ελέγχου που υιοθετείται από (ή επιβάλλεται σε) μια συγκεκριμένη κοινωνία και των χαρακτηριστικών των υπό ρύθμιση κοινωνικών καταστάσεων. Είναι γεγονός ότι η ερμηνεία των κοινωνικά απορριπτέων μορφών συμπεριφοράς αποβαίνει πληρέστερη μέσα από λεπτομερή εξέταση του συγκεκριμένου τυπικού συστήματος ελέγχου που τις ρυθμίζει²⁴. Όπως όμως, για παράδειγμα, αποδεικνύει η αποτυχία του ελέγχου του

κυριαρχίας («mode of domination»). Η έννοια του τρόπου κυριαρχίας επιβοηθεί την ανάλυση των λειτουργικών αδυναμιών και των συστημικών αντιφάσεων όχι μόνο ανάμεσα στις σφαίρες της οικονομίας και της πολιτικής αλλά και της ίδιας της πολιτικής (του πολιτικού - «polity»), καθώς και τη διευκρίνιση των συστημικών αντιφάσεων που δεν αποτελούν απλές αντανακλάσεις των οικονομικών εξελίξεων ακόμη και όταν συνδέονται με αυτές. Η θέση της συνοχής του συστήματος («system integration») υπαινίσσεται εκτός από ασυμβατότητα («incompatibilities») ανάμεσα στις αναπαραγωγικές προϋποθέσεις της οικονομίας και της πολιτικής ή/και μέσα στην ίδια τη σφαίρα της πολιτικής, και αντιθέσεις ανάμεσα σε θεσμούς («institutions») μάλλον παρά αποκλειστικά και μόνον συγκρούσεις ανάμεσα σε δρώντα υποκείμενα. Αν και οι θεσμικές αντιφάσεις συνήθως συνδέονται με κοινωνικούς αγώνες, πρέπει να διακρίνονται αναλυτικά για την περίπτωση που δεν οδηγούν στην εμφάνιση και εξέλιξη των κοινωνικών συγκρούσεων, όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, όταν οι πολιτικά κυρίαρχες ομάδες με το συνδυασμό ιδεολογικών και κατασταλτικών μηχανισμών εμποδίζουν την έκφραση αντιθέσεων από τους κυριαρχούμενους, ή όταν ενδυναμωμένες θεσμικές αντιφάσεις δεν συνοδεύονται από οργανωμένη αντιπαράθεση στην πολιτική τάξη πραγμάτων. Επί πλέον, η επιστράτευση της αναλυτικής έννοιας του τρόπου κυριαρχίας βοηθά στην επίλυση των *ψευδοδιλημμάτων* ανάμεσα σε μη μαρξιστικές και μαρξιστικές αναλύσεις που υποστηρίζουν ότι η απόρριψη υλιστικών ερμηνειών της ιστορίας, ερμηνειών που αποδίδουν έμφαση στην ανάπτυξη των δυνάμεων ή των σχέσεων παραγωγής, οδηγεί στον *εμπειρισμό* -καθαρή περιγραφή των ιστορικών γεγονότων- ή τον *ιδεαλισμό* που κυριαρχείται από την ιδέα των *ιδεών* ως καθοδηγητικών δυνάμεων της ροής της ιστορίας. Σε κανονικές συνθήκες οι *θεσμικές ασυμβατότητες* («institutional incompatibilities») αποβαίνουν ευνοϊκές για την ανάπτυξη αντιπθέμενων ιδεολογιών και κοινωνικών αντιπαλοτήτων, διότι η ενίσχυση των πολιτικών αντιφάσεων δυσκολεύει τη διατήρηση της ηγεμονικής θέσης των ομάδων κυριαρχίας και την επιβολή των ιδεολογικών τους θέσεων στις μάζες των κυριαρχουμένων. Όσο εντονότερες είναι οι αντιφάσεις, τόσο μεγαλύτερες είναι οι ευκαιρίες των πολιτικά κυριαρχουμένων να ξεφύγουν από την επιρροή των κυρίαρχων ιδεολογιών και να αναπτύξουν ιδεολογίες που θα στοχεύουν στην αλλαγή των ισχυουσών σχέσεων κυριαρχίας. Η αναλυτική έννοια του τρόπου κυριαρχίας είναι επίσης χρήσιμη για την αποφυγή προσφυγής στα ιστορικά υποδείγματα του ρόλου των «ιδεών» ή των «μεγάλων ανδρών» όταν η κυριαρχία των οικονομικών σχέσεων ή η πάλη των τάξεων δεν αναγνωρίζονται με ευκρίνεια. *Ανάμεσα στην υλική βάση και τις ιδέες υπάρχουν τεράστιες περιοχές θεσμοποιημένης ζωής για τις οποίες η υλιστική-ιδεαλιστική διχογνωμία δεν επιβεβαιώνεται*. Επί πλέον, η έννοια του τρόπου κυριαρχίας μπορεί να αποδειχθεί το ίδιο αναλυτικά χρήσιμη και στο επίπεδο των πολιτισμικών σχέσεων και δυνάμεων κοινωνικής κατασκευής και νομιμοποίησης.

24. Βλ. για παράδειγμα, Lemert, E. (1967), «Social Structure, Social Control and Deviation», στο Lemert E., *Human Deviance, Social Problems and Social Control*, N.J. Englewood Cliffs, και Matza, D. (1969), *Becoming Deviant*, N. J. Englewood Cliffs.

ζητήματος της χρήσης των εξαρτησιογόνων ουσιών από τις δυτικού τύπου καπιταλιστικές κοινωνίες είτε με την ποινική καταστολή είτε με την ιατρική καταστολή, ο αιτιώδης δεσμός ανάμεσα στη φυσιογνωμία των στρατηγικών που σε κάθε περίπτωση υιοθετούνται και της εμφάνισης συγκεκριμένων χαρακτηριστικών στην υπό ρύθμιση κοινωνική σκηνή δεν είναι πάντοτε δεδομένος και αυταπόδεικτος²⁵.

Επί πλέον, όπως έχει λεπτομερειακά εκτεθεί αλλού²⁶, η επιχειρηματολογία της εμφάνισης και εφαρμογής ενδοκρατικού δικαίου (προληπτικά ή κατασταλτικά) ως αποκλειστικό αποτέλεσμα ενδοκρατικών αντιπαλοτήτων για τη ρύθμιση συγκεκριμένων εσωτερικών κοινωνικών καταστάσεων ή πολιτισμικών πρακτικών, δοκιμάζεται εμπειρικά στις περιπτώσεις της ελληνικής νομοθετικής αντιμετώπισης των ναρκωτικών και της τρομοκρατίας²⁷, τουλάχιστον.

Στην περίπτωση της αντιμετώπισης της τρομοκρατίας, ενδοκρατικό δίκαιο παράγεται χωρίς τη διαπίστωση «νομικού κενού» που να δικαιολογεί την εκ νέου θέσπιση ειδικών νόμων αντιμετώπισης του νέου εγκληματικού φαινομένου «κατ' αναλογίαν» με τα διεθνώς κρατούντα. Οι βασικές μορφές των αντικειμενικών υποστάσεων που τυποποιούν οι ελληνικοί αντιτρομοκρατικοί νόμοι προβλέπονταν κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο από το προϊσχύσαν δίκαιο²⁸. Από την άλλη πλευρά –συγκριτικά

25. Βλ. για παράδειγμα σχετική βιβλιογραφία με έμφαση στο ζήτημα των ναρκωτικών στα: Ausubel, D.P. (1958), *Drug-Addiction: Physiological, Psychological and Sociological Aspects*, New York, Random House· Chein, G. et al. (1964), *Narcotics Delinquency and Social Policy*, Tavistock, Duster: T. (1970), *The Legislation of Morality*, Free Press, New York· Epstein, E. J. (1977), *Agency of Fear*, New York, Putnam's Sons Ltd.· Gusfield, J. (1963), *Symbolic Crusade, U.S.A.* Illinois University Press· του ιδίου, (1981), *The Culture of Public Problems*, Chicago University Press· Hall et al. (1978), *Change, Choice and Conflict in Social Policy*, London Heineman· Holsti, K. J. (1983), *International Politics: A Framework for Analysis*, N. J. Englewood Cliffs· Lindblom, C. (1980), *The Policy - Making Process*, Prentice Hall U.S.A.· Lindesmith, A. (1965), *The Addict and the Law*, New York, Vintage Books· του ιδίου, (1968), *Addiction and Opiates*, U.S.A., Aldine Publishing Co.· Pearson, G. et al. (1987), *Young People and Heroin*, Gower, Oxford· Schur, E. (1962), *Narcotics Addiction in Britain and America*, London, Social Sciences Paperbacks· Scull, A. (1972), «Social Control and the Amplification of Deviance», στο Scott, R. A. & J. D. Douglas, *Theoretical Perspectives on Deviance, U.S.A.*, Basic Books, σελ. 284· Stein, S. D. (1985), *International Diplomacy, State Administrators and Narcotics Control*, London, Gower· Stimson, G. (1973), *Heroin and Behaviour*, Ireland, Irish University Press· Stimson, G. & Oppenheimer, E. (1982), *Heroin Addiction: Treatment and Control in Britain*, London, Tavistock· Trebach, A. eds (1978), *Drugs, Crime and Politics*, American Society of Criminology· του ιδίου (1982), *The Heroin Solution*, Yale University Press· Young, J. (1971), *The Drugtakers*, London Granada.

26. Βλ. για λόγους οικονομίας του κειμένου, τα: Tsiganou, J. (1988), *The development of policies regulating drug-use in Greece* (Ph. D. thesis), London University, και Τσίγκανου, Ι. (1995), «Το Ζήτημα των Ναρκωτικών», στο Φαρσεδάκης, Ι. & Σουλίκος, Γ., (1995), *Ναρκωτικά, Νομική Βιβλιοθήκη*, σσ. 13-28.

27. Βλ. λεπτομέρειες στο Μπελαντής, Δ. (1998), *Αντιτρομοκρατική Νομοθεσία και Αρχή του Κράτους Δικαίου*, Σάκκουλας, Αθήνα.

28. Στο ίδιο, σσ. 46 επ.

τουλάχιστον προς άλλες ευρωπαϊκές κοινωνίες- τα ιδιάζοντα χαρακτηριστικά του ελληνικού τρομοκρατικού φαινομένου, η πύκνωση των επιθέσεων και των θυμάτων δεν σήμανε και την προσέγγιση της έκτασης του διεθνούς τρομοκρατικού φαινομένου κατά τις περιόδους αιχμής του, με την παρατήρηση ότι η σύγκριση αυτή δεν παραγνωρίζει βεβαίως την προβληματικότητα ποσοτικών σταθμίσεων σε ανθρώπινες ζωές²⁹ και την προσβολή σημαντικών έννομων αγαθών με στόχο την προσβολή της ίδιας της πολιτειακής οργάνωσης³⁰.

Στην περίπτωση του ελληνικού νομικού ελέγχου του ζητήματος των ναρκωτικών κατά τη διάρκεια των εκατό και πλέον τελευταίων ετών, οι σχετικές νομοθετικές παρεμβάσεις δεν προήλθαν ως ρυθμιστική απάντηση σε ένα επείγον εσωτερικό κοινωνικό πρόβλημα, ούτε αντανakλούσαν εσωτερικές πολιτισμικές (ή υποπολιτισμικές έστω) αξίες και ενδοκρατικές κοινωνικές συγκρούσεις. Τα σχετικά διλήμματα και οι διαταξικές ή διαθεσμικές ενδοκρατικές συγκρούσεις συμφερόντων επηρέασαν την εκ των υστέρων διαμόρφωση του εσωτερικού δικαίου και στο βαθμό που η επίλυσή τους άφηνε ανεπηρέαστες τις επιταγές της διεθνούς δικαιοταξίας. Οι βασικές κατευθύνσεις του ενδοκρατικού δικαίου ακολουθούν το γράμμα (σε πολλές περιπτώσεις και κατά λέξη) και το πνεύμα υπερκρατικών διακανονισμών που έφεραν τον μανδύα διεθνών συνθηκών ή διακρατικών συμβάσεων, που, σε τελευταία ανάλυση, αντανakλούν διακρατικές συγκρούσεις των οικονομικών και, ευρύτερα, των αποικιοκρατικών και ιμπεριαλιστικών συμφερόντων, των μεγάλων δυνάμεων, της εποχής, σε παγκόσμια κλίμακα³¹. Η κοινωνικοϊστορική ανάλυση του τρόπου με τον οποίο επιβλήθηκε και εξελίχθηκε ο ενδοκρατικός νομοθετικός έλεγχος των ναρκωτικών στη χώρα μας στις συγκεκριμένες ιστορικές στιγμές καταδεικνύει με ευκρίνεια τη διαπλοκή των οικονομικών, πολιτικών και πολιτισμικών όρων και μέσων κυριαρχίας ανάμεσα στα πολιτισμένα κράτη και τα ημιβάρβαρα, και αναδεικνύει το διαμεσολαβητικό ρόλο των διεθνών οργανισμών στις διαδικασίες επιρροής και διασφάλισης της υποταγής των τελευταίων στη δυτικόφρονα διεθνή έννομη τάξη.

Η μετακίνηση της διερεύνησης από το επίπεδο των ειδικών ποινικών νόμων στην εξέταση της προέλευσης και του περιεχομένου των γενικών ποινικών κανόνων και κωδίκων³², αποδεικνύει τη γενικότερη δυτικόφρονα επιρροή της εσωτερικής μας έννομης τάξης από ετερόνομα νομικά συστήματα και καθεστώτα³³. Οι Έλληνες δυ-

29. Βλ. στο ίδιο, σελ. 39.

30. Βλ. στο ίδιο, σελ. 43.

31. Βλ. αναλυτικά, για την εμπειρική τεκμηρίωση αυτών των ισχυρισμών στο Tsiganou, J., ό. π. (σημ. 26).

32. Το επίπεδο γενικευμένης εξέτασης μπορεί να συμπεριλάβει και τους λοιπούς κώδικες.

33. Βλ. για παράδειγμα, τα: Μάουρερ, Γ. Α. (1976), *Ο Ελληνικός Λαός*, Τολίδης, Αθήνα, (πρώτη έκδοση 1835), Geib, G. (1994), *Παρουσίαση της κατάστασης του Δικαίου στην Ελλάδα*, Γκοβόστης, Αθήνα, (πρώτη έκδοση 1835), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Τόμος 13, σσ. 599 επ.

तिकόφρονες εκσυγχρονιστές³⁴ του 19ου αιώνα και οι βαυαροί μεταρρυθμιστές, για παράδειγμα, νομοθετούν για μια πραγματικότητα που ελάχιστα την κατανοούν και την συλλαμβάνουν.³⁵ Το ίδιο ισχύει ειδικότερα στην αποτίμηση του εθνικού εθιμικού συστήματος δικαίου και των νομικών συνηθειών που ίσχυαν στην τουρκοκρατία και αποτελούσαν προσπάθειες απαγκίστρωσης από το βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο που εφαρμοζόταν από τον κλήρο σε κωδικοποίηση Αρμενόπουλου, και από την επιβολή του οθωμανικού δικαίου. Η πορεία που ακολούθησε η ιδέα της δικαιοσύνης στην επανάσταση, από την πρώτη μέχρι και την πέμπτη Επαναστατική Συνέλευση, όπως και στη διακυβέρνηση της χώρας από τον Καποδίστρια, καταδεικνύει την οργάνωση της δικαιοσύνης στο πλαίσιο της προσπάθειας για τη συγκρότηση ενός κράτους ικανού να ενταχθεί ανάμεσα στα πολιτισμένα έθνη της Ευρώπης, η οποία όμως ήρθε σε σύγκρουση με το θεσμό του λαϊκού εθιμικού δικαίου το οποίο σταδιακά και εξαφάνισε³⁶. Η νομοθετική υιοθέτηση του ετερό-νομου γερμανικού Ποινικού Δικαίου, ουσιαστικά ξένου προς κυρίαρχες εσωτερικές αρχές, αφ' ενός παρέγραψε τη νομιμοποίηση του ελληνικού εθιμικού δικαίου, αφ' ετέρου επέβαλε την ποινικοποίηση εθιμικών πρακτικών φορτίζοντάς τις με το ιδεολόγημα της επικινδυνότητας και της κοινωνικής απαξίας, κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα.

Κατά την διάρκεια των δεκαετιών που διαμεσολάβησαν και συνδέουν το χθες

34. Κατά την έκφραση του Ν. Μουζέλη «westernisers reformers», στο Mouzelis, Ν. (1978), *Modern Greece: facets of underdevelopment*, Macmillan, London.

35. Βλ. σχετικό κεφάλαιο στο Παπαδοπούλου, Π. & Τσίγκανου, Ι. (1995), «Βία και εγληματικότητα στην ελληνική κοινωνία», στο Σταμίρης Γ. (επιμ.), *Ειδικά Κοινωνιολογικά Ζητήματα*, Αθήνα.

36. Ενώ, για παράδειγμα, ο πρώτος ποινικός νόμος της χώρας, το λεγόμενο *Απάνθισμα των Εγκληματικών*, διαπνεόταν από την εθιμική αρχή της επιείκειας, πολλά από τα σημερινά εγκλήματα απουσιάζουν από τις 89 διατάξεις του και, αντίθετα από τις μεταγενέστερες εξελίξεις στο χώρο του ποινικού δικαίου, δεν περιλαμβάνει τις ποινές «της ισοβίου καθείρξεως», των «δεσμών διά βίου» και του «πολιτικού θανάτου». Με το Πολιτικό Σύνταγμα του 1827 επιτρεπόταν, έστω και συγκαλυμμένα, η εφαρμογή του λαϊκού δικαίου και η λειτουργία του θεσμού της *αιρετοκρισίας*, του οργάνου δηλαδή της *αυτόνομης επίλυσης των ιδιωτικών διαφορών*. Με την έκδοση της «Εγκληματικής Διαδικασίας» (της πρώτης Ποινικής Δικονομίας της χώρας) το 1829, το νεοελληνικό κράτος εκδηλώνει με τρόπο σαφή την πρόθεσή του να αναλάβει την άσκηση της ποινικής δικαιοσύνης και οι λαϊκοί εθιμικοί θεσμοί δεν μπορούν πλέον να υποκαταστήσουν το κράτος στον προσδιορισμό των εγκλημάτων και την επιβολή κυρώσεων. Με τα Ψηφίσματα ΙΘ'/1828 και ΙΒ'/ 1829 η επιβολή κυβερνητικής επιδιαιτησίας εξαλείφει την εκούσια αιρετοκρισία στις ποινικές διαφορές. Η νομοθετική μεταρρύθμιση του 1830 ενισχύει την επιβολή του επιχειρούμενου εξευρωπαϊσμού των δικαστικών μας πραγμάτων με την επιστράτευση του *θηρησκευτικού αισθήματος* του λαού στις διατάξεις *περί όρκου και αφορισμού*. Η κάθοδος των Βαυαρών στην Ελλάδα συνοδεύτηκε από το έργο της οριστικής διοικητικής και δικαστικής *αναμόρφωσης* της ζωής του τόπου και οδήγησε στην πλήρη εξουδετέρωση των λαϊκών νομικών συνηθειών στο όνομα της ένταξης της χώρας στην ευρωπαϊκή δικαιοταξία. Με την θέσπιση του Ποινικού Κώδικα του 1834 (που με τροποποιήσεις ίσχυσε μέχρι το 1933), ένας αριθμός δραστηριοτήτων που υπαγορεύονταν από τις ιδιαίτερες κοινωνικές, οικονομικές, πολιτισμικές και ιστορικές συνθήκες, αλλάζουν νόημα και περιεχόμενο και μετατρέπονται από κοινωνικά αποδεκτές, σε τιμωρητέες και απαράδεκτες.

με το σήμερα, η λειτουργία των μηχανισμών αναδιτύπωσης ηθικών, πολιτισμικών και κοινωνικών κωδίκων συμπεριφοράς στο ενδοκρατικό δίκαιο και μέσα από το δίκαιο, είναι τόσο αποτελεσματική που τα μη εθνικά δίκαια αναγνωρίζονται ως εθνικά, μη παραδοσιακές πρακτικές ως παραδοσιακές και διεθνή προβλήματα ως εσωτερικά και κατεπείγοντα. Η ίδια διαπίστωση σε σχέση με το ρόλο του εθνικού κράτους την εποχή της παγκοσμιοποίησης και της κοινωνικής διακινδύνευσης διατυπώνεται στην ακόλουθη αποστροφή: «Ορισμένα εξ όσων κωδικοποιούμε ως εθνικά, καθ'ότι λαμβάνουν χώρα στο εθνικό έδαφος, έχουν γίνει παγκόσμια. Και ορισμένα εξ όσων κωδικοποιούμε ως παγκόσμια εξαρτώνται από το εθνικό κράτος υπό την έποψη της διαχειριστικής ικανότητας και της πηγής νομιμοποίησης»³⁷.

Συμπέρασμα

Η ελληνική εμπειρική πραγματικότητα αποδεικνύει ότι η «κατανόηση» του δικαίου ενός κράτους αποβαίνει πληρέστερη με τη συνεξέταση της προέλευσης, του περιεχομένου και των επιπτώσεων της διαπλοκής ενδοκρατικού και υπερ-κρατικού ή διεθνούς νομοπαρασκευαστικού έργου αφ' ενός και με τη διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στο κρατικό και το εθιμικό δίκαιο ή άλλα κανονιστικά δίκαια που συνυπάρχουν στην επικράτεια ενός κράτους αφ' ετέρου. Οι παραπάνω διακρίσεις και συσχετισμοί αποβαίνουν ουσιώδεις για την κατανόηση των *εξελιξεων* στο δίκαιο σε εσωτερικό και διεθνές επίπεδο, των συνεπειών του εναρμονισμού της εσωτερικής δικαιοταξίας με τα διεθνή προτάγματα και των δυσκολιών που αντιμετωπίζει η επιχειρούμενη παγκόσμια ομογενοποίηση συγκεκριμένων νομικών διακανονισμών σε συνθήκες πολυπολιτισμικής διάρθρωσης των εθνικών κρατών και δια-πόλυπολιτισμικής διαφοροποίησης των κρατών μεταξύ τους³⁸.

Η εμπειρία της *εσωτερικοποίησης* της διεθνούς δικαιοταξίας στη χώρα μας και στη βάση συγκεκριμένων παραδειγμάτων, ενισχύει τους ισχυρισμούς για την *απομόνωση* ή το *διαζύγιο* του δικαίου από τις κοινωνικές αλλαγές που συντελούνται σ' ένα συγκεκριμένο κοινωνικό περιβάλλον από το οποίο προέρχεται και το οποίο καλείται να ρυθμίσει. Σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, μάλιστα, μια τέτοια δικαιοκή «*αυτονομία*» και «*απομόνωση*» μπορεί πραγματικά να οδηγήσει σε «*κρίση νομικής νομιμότητας*»³⁹ σε συνδυασμό ή όχι με μια *έκρηξη νομικής πολυνομίας* (όπως στην περίπτωση της νομοθεσίας για τα ναρκωτικά και την τρομοκρατία, για παράδειγμα).

37. Βλ. εισήγηση της Saskia Sassen (University of Chicago), στο συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στο Πάντειο Πανεπιστήμιο με τίτλο «Παγκοσμιοποίηση και Κοινωνίες της Διακινδύνευσης», 22-24/10/1998. Ο Αιμ. Μεταξόπουλος στο άρθρο του με τίτλο «Η 'φωτογράφηση' του καπιταλισμού - καζίνου», στο *Βήμα*, 1/11/98, β9/31.

38. Βλ. για παράδειγμα τη δυσκολία υιοθέτησης ενός κοινού νομικού ορισμού για το «οργανωμένο έγκλημα».

39. Βλ. Habermas, J. (1976), *Legitimation Crisis*, Heinemann, London και William Chambliss (ed), *Making Law*, Indiana University Press, 1993.

Η ελληνική εμπειρική πραγματικότητα υποδεικνύει ότι το μέγεθος και οι επιπτώσεις του επηρεασμού ή της «υποταγής» του *εσωτερικού* δικαίου ενός κράτους σε υπερεθνικά ή διεθνή νομικά συστήματα κανόνων και αξιών μπορούν να εκτιμηθούν με την προσφυγή στην ιστορική συγκυρία και τον προσδιορισμό των οικονομικών, πολιτικών και πολιτισμικών όρων που αντανακλώνται στο δίκαιο⁴⁰ και, ως εκ τούτου, με την παραγραφή ρεαλιστικών και νεο-ρεαλιστικών ιστορικά-σχετικιστικών επιστημολογικών παρατηρήσεων⁴¹, οι οποίες είτε αντιτίθενται στο πρόταγμα του οικονομικού παράγοντα υπερτονίζοντας τη συμβολή των μη υλικών, πολιτικών και πολιτισμικών παραγόντων, είτε εμμένουν στην παντοδυναμία του εθνοκράτους.

Στη συνέχεια, η διαπιστωμένη ελληνική εμπειρική νομοθετική πραγματικότητα παραπέμπει στην εξέταση της επικουρικής αναλυτικής δυνατότητας της χρήσης της έννοιας του «πολιτισμικού ιμπεριαλισμού»⁴² και όχι «του λόγου για τον πολιτισμικό ιμπεριαλισμό»⁴³, για τον προσδιορισμό των όρων και τρόπων κυριαρχίας που διευκολύνουν την *εσωτερικοποίηση* της διεθνούς δικαιοταξίας ή της υποταγής του ενδοκρατικού δικαίου σε υπερ-κρατικά ή διεθνή συστήματα κανόνων και αξιών. Η εννοιολόγηση του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού ως τρόπου κυριαρχίας (*mode of domination*) μπορεί να αποτελέσει πολύτιμο χρηστικό εργαλείο για την κατανόηση των νομοθετικών εξελίξεων σε κράτη των οποίων οι οικονομικές και πολιτικές εξαρτήσεις στις ιστορικές στιγμές των αυτοκρατοριών, αποικιοκρατιών και των παγκοσμιοποιήσεων δεν είναι ιδιαίτερα ή «τυπικά» εμφανείς (όπως συνέβη, για παράδειγμα, στην περίπτωση της σαφούς ανακήρυξης της Αιγύπτου ως βρετανικού προτεκτοράτου)⁴⁴.

40. Βλ. Chambliss/ Zatz (1993), *ό.π.* (σημ. 20).

41. Βλ. Yosef Lapid & Friedrich Kratochwil (eds), *The return of Culture and Identity in IR Theory*, Lynne Rienner Publishers, London, 1996, και Χάντινγκτον, *ό.π.* (σημ. 8).

42. Στο παρόν κείμενο η έννοια του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού αντανάκλα την ιδέα της εισβολής ή/και επιβολής στις ιστορικά προσδιορισμένες (μέσα από την παράδοση ή/και τον εκουγχρονισμό) *ιθαγενείς (ενδογενείς, κοινώς «ντόπιες»)*, τοπικά, κοινωνικά, πολιτισμικά ή/και εθνο-κρατικά περιχαράκωμένες αξίες, αντιλήψεις, στάσεις/τρόπους ζωής, οικονομικές /πολιτικές /πολιτισμικές /κοινωνικές πρακτικές και συγκρούσεις, *αλλοτρίων/ξένων* συγκρούσεων συμφερόντων, πολιτισμικών κωδίκων, τρόπων συμπεριφοράς και συστημάτων αξιών. Η υιοθέτηση μιας τέτοιας εννοιολόγησης του όρου πολιτισμικός ιμπεριαλισμός, βέβαια, προσκρούει πιθανά σε προβληματισμούς για την πολιτισμική αυτονομία και το συναφές αδιευκρίνιστο ακόμη θεωρητικό ζήτημα της ταυτότητας των πολιτισμικών αξιών. Το σημαντικό συστατικό στοιχείο της έννοιας, όμως, στο παρόν κείμενο εντοπίζεται όχι τόσο σ' αυτές τις ίδιες τις πολιτισμικές αξίες όσο στην ικανότητα, τη δυνατότητα, τους όρους και τις προϋποθέσεις ενεργοποίησης από μια ομάδα ή συλλογικότητα πρόσφορων για την περίπτωση και πειστικών ερμηνειών και αφηγήσεων των πολιτισμικών σημασιών και νοημάτων (*cultural meanings*), σε συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες.

43. Βλ. John Tomlinson, *ό.π.* (σημ. 11).

44. Ιδιαίτερα χρήσιμες προς αυτήν την κατεύθυνση, παρά τις αντιρρήσεις που διατυπώνει ο Tomlinson (στο ίδιο), αναδεικνύονται οι παρατηρήσεις για τις «πολιτισμικές εκφράσεις της εξαρτημένης ανάπτυξης» βλ. ενδεικτικά, Salinas, R. & Paldan, L. (1979), «Culture in the Process of Dependent

Η χρήση της έννοιας του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού ως τρόπου κυριαρχίας μπορεί επίσης να αποκαλύψει τους ιδεολογικούς μηχανισμούς νομιμοποίησης της εξαφάνισης παραδοσιακών εθιμικών διακανονισμών, της υποκατάστασής τους με ετερό-νομα κανονιστικά συστήματα και της αποδοχής των αντανάκλασεων υπερκρατικών πραγματικοτήτων στο ενδοκρατικό δίκαιο. Τέλος, μπορεί να συμβάλει αποτελεσματικά στην κατανόηση των τρόπων επίλυσης των *διλημμάτων* και των *ενδοθεσμικών, διαθεσμικών και κοινωνικών συγκρούσεων συμφερόντων* στο εσωτερικό του κράτους με τρόπο που να διασφαλίζεται η άρση των αντινομιών ανάμεσα στην εσωτερική και διεθνή δικαιοταξία.